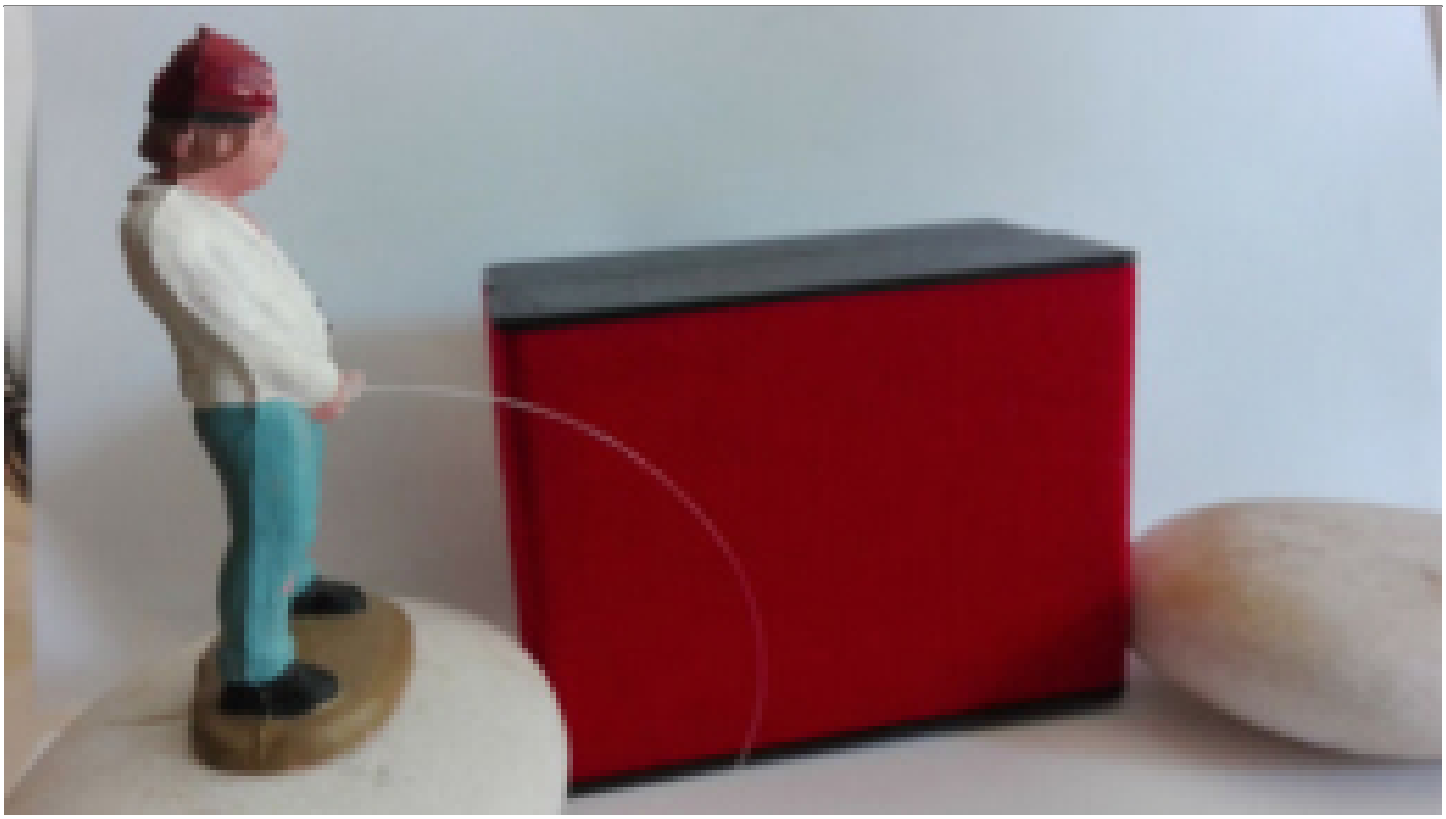

El retorn del Pixaner als pessebres catalans

Autor: Jordi Bilbeny
Data de publicació: 23-12-2022

És la figureta del Pixaner dels nostres pessebres un invent modern? Respon a una moda iconoclasta? Ha arribat per fer la competència al Caganer? Per fer-li companyia, potser? O és una figura atàvica, més antiga del que ens pensem, que, per raons desconegudes, s'ha tornat a popularitzar i ha esdevingut, així, una icona més del nostre Nadal? En Jordi Bilbeny ho intenta escatir en aquest estudi.

El militar i antropòleg nord-americà John Gregory Bourke és un dels principals estudiosos de la importància dels excrements en els rituals religiosos antics i, per tant, també de la seva relació amb les velles divinitats. El seu llibre Scatologic Rites of All Nations, aparegut al 18911, ha estat traduït a moltíssimes llengües i va ser llegit, ja en aquells moments, per En Sigmund Freud, que uns anys més tard, en va prologar l'edició alemanya del 1913. Aquí, aquest eminent psicòleg i erudit, glossant la importància de la relació entre excrements i cultes antics, hi remarcava que «s'ha denegat a la ciència l'ocupar-se d'aquests aspectes prohibits de la vida humana, de tal manera que amb prou feines es considera menys "indecent" a qui estudia aquestes coses que a qui realment fa les coses indecents»2. El tabú ve des d'antic i la repressió perdurava ben forta i arrelada encara a començament del segle XX. Però, tanmateix, el tabú i la repulsa dels científics a estudiar-lo no esborra pas els fets, per més baixos i repugnants que avui dia ens puguin semblar.

En aquest sentit, En Bourke hi insistia: «Sabent l'existència de coprodivinitats [és a dir, de divinitats dels excrements] entre els romans, els egipcis, els jueus i els moabites, no sense raó podem insistir que cal cenyir-se estrictament al text i afirmar que ?allà on es parla d'ofrenes d'excrements i s'indica una divinitat com a copròfaga? això significa exactament el que s'ha dit i no s'ha de distorsionar ?amb l'excusa del simbolisme? alterant els fets i les afirmacions»3. I rubrica que «la utilització d'excrements humans en el cerimonial religiós era un fet comú a tota la humanitat»4 des de temps immemorials. Fins que va arribar el cristianisme. I, llavors, els fets que repugnaven la nova religió dominant es van integrar i es van representar ara «de forma burlesca»5. Que és com dir que si trobem dins de l'espai sagrat del

cristianisme alguns actes, gestos, símbols o figures de marcat to burlesc (estrafolari o repugnant, també si voleu) es podria considerar una supervivència d'una religió precristiana. Per això hom atorga al Caganer aquest to humorístic, foteta, irònic, sarcàstic. Fins i tot iconoclasta. L'Antoni Puigvert, parlant d'aquesta figura més que simbòlica, ens advera que «caiguts tots els símbols del sagrat, resta només humor visceral. Excremental»6. Però humor al cap i a la fi. Jo crec que el Caganer, amb totes les distàncies que calguin ?mig indecent, entre desafiant i burlesc?, s'ha d'emmarcar dins aquest mateix context com un relicte vivent d'un espai religiós esborrat pel catolicisme i el capitalisme, dins els quals tan sols ha pogut sobreviure com una figura burlesca, anacrònica, atea. I és justament aquí on s'ha, precisament, d'estudiar.

Estudiant-ho una mica més, i d'una tenor semblant, En José Bermejo assegura que «els excrements de tota mena, d'origen animal i humà, foren utilitzats sistemàticament com a remeis medicinals pels pobles de l'Antiguitat Clàssica»7. Ara bé: puix que En Bourke també reconeix que, a l'antigor, «no és possible delimitar la línia exacta de demarcació entre medicina i màgia»8; que, segons En Ramón Teja «la diferència i els límits entre religió i màgia són subjectius»9, perquè, fins i tot, «el mag és un sacerdot en el llenguatge persa»10; i, tenint en compte que «màgia i religió estan interconnectades perquè totes dues evolucionaren des d'una visió animística de la natura»11, és evident que les propietats mèdiques o màgiques dels excrements havien de tenir ensems un fort component religiós i sagrat. En Bermejo insisteix a deixar clar que la utilització d'excrements humans en cerimònies religioses no venia motivat per cap mena de condició geogràfica, ramadera o pagesa dels seus celebrants, com s'ha retret, «sinó perquè llur mentalitat atribuí a aquests productes un reguitzell de propietats curatives»12. En Bourke hi afegeix, encara, que «totes les excrecions –sòlides o líquides? eren així investides de propietats místiques i, en alguns casos, conservades com a relíquies»13. I, després d'estudiar la divinització d'algunes parts del cos humà relacionades amb els excrements i els orins, ell mateix acaba subratllant que àdhuc el Manneken Pis de Brussel·les «pot ser que sigui la supervivència d'alguna divinitat local oblidada des de fa temps, que serveix encara per a fins polítics» i que «podria constituir la prova de la difusió d'un culte fàl·lic arreu de Flandes»14. Aquesta petita estàtua de bronze que decora la famosa font de la capital belga, «fou comissionada al 1619 per Jérôme Duquesnoy, el Vell. I va reemplaçar una vella figura de pedra del segle XIV, que a mitjan segle XV era coneguda amb el nom de Menneken-Pist»15.

Manneken Pis, Brussel·les (tripadvisor.es)

Així mateix, En Jordi Arruga i En Josep Mañà ens reporten que, segons l'opinió d'En Robert Mantl, aquesta petita estatueta que pixa «representa un antic déu dels rius i fonts, que contribuïa amb aquesta acció a l'extermini del paganisme a l'albada del cristianisme»16. Conformement, Na Catherine Emerson, recull el parer d'En Michel de Ghelderode, per qui «el Manneken Pis fou un antic déu de la fertilitat»17. I no seria gens estrany, perquè, fins i tot, algunes llegendes antigues expliquen que se l'havia trobat «pixant davant la casa d'una bruixa»18, raó per la qual aquesta, enfadada, el va embruixar19. Cosa que faria que el poguéssim relacionar, baldament fos tangencialment, amb una forma de religiositat precristiana, car, en moltíssimes ocasions, en el llenguatge dels contes i les llegendes, els nens que es relacionen amb bruixes són nens que estan efectuant el seu propi ritual iniciàtic20. Per això, si la conjectura de poder identificar el Manneken Pis amb alguna divinitat arcaica fos correcta, això explicaria per què algunes llegendes ens el presenten encara com una «estàtua votiva»21, fent la mateixa funció que les estatuetes votives dels antics lararis romans.

Sigui com fos, em sembla molt suggerent el que relata l'Amades, que «el pessebre napolità té una figura que representa un [home] que orina; funciona per mitjà d'un ressort. Aquesta figura també havia format part del nostre pessebre. Era buida, formava una cavitat que s'omplia d'aigua, i en comprimir un dispositiu de goma la figura semblava que realitzés l'acció»22. I això és tot. L'Amades ?el gran especialista en cultura popular i el coneixedor omniscient del món infinit del nostre pessebre? només apunta que a Catalunya, temps enrere, i com si a les albors dels segle XX ja no es fes, havíem posat un pixaner al pessebre. L'hi havíem posat, però que, al 1959 (quan l'editorial Aedos li editava el seu incommensurable llibre d'El Pessebre) ja n'hi havia perdut la traça. De fet, al 1980, llavors que Na Mila Barruti i Na Laura Vinyoles publicaven Les figures del pessebre popular, en un intent de deixar constància de les figures que «resten com a testimoni plàstic de temps passats»23; i per bé que, fins i tot, en l'intent de trobar-hi sentit, es capbussen en els temps precristians, sobre el pixaner tan sols i únicament ens saben dir, agafant els mateixos mots que l'Amades emprava per parlar-ne: «Havia existit també una figura que simulava un home orinant i que funcionava per mitjà d'un ressort»24. I res més.

Desconec ara mateix si el Manneken Pis de Brussel·les pot ser, com diuen, la supervivència d'alguna divinitat, tal vegada local, relacionada amb la bruixeria o amb un culte sexual perdut. És molt possible. I tot ho fa suposar. El fet que la primera notícia documentada que ens en parli, i ja el designi amb el nom precís que avui té, sigui del 145225, ens ho podria ajudar a pensar, perquè ja ens indica que té uns orígens remots. I en aquests orígens ja se'l descriu pixant. És

tan sols una intuïció. El que sí que sé és que, almenys, han sobreviscut un fotimer d'estatuetes romanes del déu Hèrcules pixant, preservades o bé en museus o en botigues d'art, entre les quals en voldria ara destacar tan sols una de marbre, provinent d'Herculà, datada del segle II dC26, i una altra, de bronze, preservada al Museu Nacional del Bardo de Tunis, d'una època molt semblant27, i conegudes com a l'«Hèrcules borratxo» o també, en llatí, com a «Hercules mingens» (Hèrcules pixaner).

Hèrcules borratxo fent el gest de pixar. Estatuetes de marbre (esquerra/twitter.com) i bronze (dreta/ar.pinterest.com) del segle II dC

És innegable que, salvant totes les distàncies possibles, tenen una retirada tant amb el pixaner belga com amb les nostres figuretes de pixaners que, per Nadal, posem al pessebre. Posem i posàvem. Ara bé, com que «a Pompeia, altres deïtats, molt sovint Mercuri, acompanyen Hèrcules a les pintures del murs exteriors de les cases», i, a les dels lararis, també «Hèrcules hi apareix de vegades, juntament amb d'altres déus i amb un porc com a víctima sacrificial»28, podem conjecturar que, potser, aquestes estatuetes, com les de les pintures mateixes, podien haver format part d'un larari amb les altres figures dels déus que hi acostumava a haver. M'ho fa pensar també el fet que l'estàtua de l'Hèrcules marmori amidi 30,48 cm d'alçada29, perquè, tot sovint, les estàtues dels lararis també tenien, o podien tenir, més de 30 cm30. Aquesta no és una mida genèrica i categòrica, és clar. Hi havia figures de més de 30 cm, però també, com apunta Na María Pérez, «normalment no [eren] superiors als 30 cm i, en un gran nombre, fins i tot, inferiors als 15 cm»31. Aquest seria el cas dels Hèrcules pixaners del Museu Calvet d'Avinyó, que amida 6,20 cm32; el del Musée Cantonal d'Archéologie et d'Histoire d'Avenches, a Suïssa, que en fa 7,533; el de la Bibliothèque National de France, que té 6 cm34, o el de l'State Hermitage Museum de Sant Petersburg, que en mesura 5,835.

«Hèrcules mingens» del Museu Calvet d'Avinyó (esquerra) i del Musée Cantonal d'Archéologie et d'Histoire d'Avenches (dreta)

«Hercules migens» de la Bibliothèque National de France (esquerra) i de l'State Hermitage de Sant Petersburg (dreta)

I, encara, els del Museu d'Antiguitats de Leiden, que en fa 5,936 o el de la Wallace Collection, del qual no en conec les mides exactes. A més a més d'aquests figures preciosíssimes, que s'han conservat intactes, comptem amb un parell d'altres estatuetes d'Hèrcules pixaner, que ens han arribat trencades. Parlo de l'«Hercules urinating» de l'Artemis Gallery, de Luisville, als Estats Units, datat al segle II dC37, i de l'«Hercule bibax», dels antiquaris Pierre Bergé & Associés, de París-Brussel·les, també del mateix segle38.

«Hercules urinating» (Artemis Gallery) «Hercule bibax» (Pierre Bergé & Associés)

Amb tot, si una cosa podem extreure de la supervivència d'aquest reguitzell de figuretes, és que demostra a ulls vistents la seva gran popularitat.

«Hercules mingens» del Museu d'Antiguitats de Leiden (esquerra) i «Hercules Pissing» de la Wallace Collection (dreta)

Sigui com fos, sembla força versemblant que aquests déus-pixaners antics podrien haver esdevingut el precedent iconogràfic dels pixaners moderns que nosaltres posem al pessebre. La mida, la peanya o basa, quan s'escau, amb què s'han trobat o amb què intuïm que devien anar, ho fan pressuposar fortament, perquè, als lararis, una part molt important de figuretes que s'hi dedicaven també hi eren amb peanya. I les estatuetes del déu Hèrcules hi són profusament representades. No pas l'Hèrcules pixant. Ben cert. Però, si l'Hèrcules més formal i seriós hi era, també podem sospitar que aquest altre de més irreverent s'hi podria, igualment, trobar. Segons qui n'opina, no es tractaria de cap imatge religiosa. Nogensmenys, i tal com objectiva N'Antonella Coralini, «els temes d'Hèrcules bibax [bevedor] i mingens [pixaner], normalment no s'han atribuït a la dimensió del sagrat, almenys als ulls moderns, però és clar que això pot ser merament el resultat d'una perspectiva que difereix de la dels antics»39. És a dir, que hom no creu que un Hèrcules pixant pugui pertànyer a un espai sacre, perquè, avui, pixar és un fet vulgar i poc decorós. Però, antigament no era així. Des d'aquest vessant, N'Allison R. Kennedy, que ha estudiat les representacions escultòriques de Venus, Hèrcules i Dionís als santuaris domèstics de Pompeia, en abordar el context de l'Hèrcules borratxo o pixaner, trobat en una casa pompeiana40 i conservat al Museu d'Arqueologia Nacional de Nàpols41, creu que, «tot i no quedar clar si aquesta petita estatueta fou descoberta en relació amb un larari, la seva talla i faiçó suggereix que la figura pertanyia a un santuari casolà»42. I postil·la que «sembla que les figures votives es podien haver venut com a estatuetes decoratives»43. Però que, malgrat tot, «es pot observar una ambigüitat entre les estatuetes decoratives i les figures religioses que trobem entre les figures hercúlies dels lararis de Pompeia i Herculà»44. I, llavors, i conseqüentment, si quasi no es poden diferenciar les petites estatuetes decoratives de les votives, car totes dues es troben als lararis i en espais de culte familiar, i l'Hèrcules pixant que tenim a Pompeia «podria pertànyer a un santuari casolà», caldria concloure'n que aquesta estatueta prototípica d'un déu fent el gest de pixar, també podria ser una figura d'un larari.

«Hercules Mingens» de Pompeia (Tangible Religion, p. 156, figura 5)

I ja seríem al cap del carrer. Perquè els lararis, com sabem, són els petits temples de culte de les famílies romanes: els antecedents dels nostres pessebres.

És clar que només és una conjectura. I que caldria fer una recerca iconogràfica i documental exhaustiva per acabar-ho de lligar. Amb tot, l'Amades, com he mostrat, ens deia a mitjan segle XX, que el pixaner «havia format part», antigament, del nostre pessebre. Amb la qual dada ens objectivava que es tracta d'una figura força més arcaica del que en som conscients.

Nogensmenys, i a favor d'aquesta hipòtesi, he de remarcar que tenim encara tres estatuetes més, força semblants, del mateix déu, datades al segle XVI, o, per ser més exactes, entre el XV i el XVI: l'una, de bronze, de 8,45 cm d'alçada45, de possible origen florentí46, una l'altra, d'argent, de 7,30 cm47, provinent de la col·lecció d'un noble europeu que vivia a Londres; i la tercera, d'origen també italià, de bronze fos, conservada a Staatliche Kunstsammlungen, de Dresde, de 5,70 cm.48, i que ens aproximen del tot a la primera època documentada dels nostres pessebres, àdhuc per la mida de la figura. Les imatges, tan i tan semblants, ens revelen de tot en tot que som davant d'una tradició ininterrompuda, que arrenca de les estatuetes pixaneres d'Hèrcules del segle I aC, a Pompeia, passa per les dels segles I i II dC, i desemboca en aquests tres Hèrcules pixaners del segle XVI, incorporant el Manneken Pis, del qual ja en tenim notícies al XV. Una tradició que, finalment, entroncaria amb els pixaners catalans que l'Amades evocava, i que, amb tota certesa, serien ben vius als nostres pessebres, pel cap baix, ja als segles XIX i XVIII.

«L'Hèrcules Pixaner» del segle XVI de les botigues Worth Point (esquerra) i Lot-Art (dreta)

«L'Hèrcules Pixaner» de l'Staatliche Kunstsammlungen de Dresde

A més a més, sabem assertivament que, al segle XVI, si hi van haver uns pixaners molt populars, aquests van ser els puttis –uns nens nus preadolescents? que apareixen tot sovint a l'art renaixentista en aquesta actitud urinària i que,

d’acord amb En Victor Coonin, no serien altra cosa que «esperits de l’aigua»49.

Puer o putti mingens, anòmin italià del Renaixement. Segle XVI (collections.louvre.fr)

Aleshores, gaudirien, en tant que esperits, de funcions transcendents i no m’estranyaria gens que l’orina, més que ser vista com una excrescència corporal, mensypreable, podia haver tingut el significat simbòlic d’un líquid ultraterrenal. És clar que, de moment, només és una conjectura. Però, a la vista del context religiós en què de tant en tant apareixen aquests putti, fins i tot com a elements decoratius de qualque catedral; intervenint en escenes, ja com a Cupit, relacionades amb déus antics50;

en escenes on hi ha una divinitat borratxa o en èxtasi51;

Dos Pueri mingentes al retret de la sacristia de la Catderal de Florència (es.wikipedia.org)

Cupit pixant sobre el casc de Mart. Fragment del quadre «Mart i Venus» de Carlo Saraceni, datat al 1600 (adrian6.tumblr.com)

Bacus borratxo amb un puer mingens que li orina al damunt. Gravat de Hans Baldung, ca.1520. Metropolitan Museu of Art, Nova York (metmuseum.org)

o veient ja directament que són pintats amb ales52, com els àngels,

Puer mingens alat, en un fresc de Juli Romà de la Vil·la Madama.

Roma. Segle XVI (Renaissance Studies, p. 17)

Cupit53 o els esperits mitjancers entre Déu i els homes, no la volia deixar d’indicar oportunament. Més que re, per si de cas pot servir per a eventuals recerques futures.

Lorenzo Lotto, « Venus i Cupit», ca. 1520 (metmuseum.org)

De fet, també tenim que Cupit pixi al costat de Venus i sobre ella mateixa. L’escena té unes evidents connexions eròtiques. Però en té unes altres de simbòliques molt més pregones, car Venus és també una deessa mare, i és tinguda, en tant que Mare Terra, com a «deessa de la regeneració»54. Però, pel que a nosaltres ens afecta del Nadal i dels solsticis, incloent-hi el d’hivern, encara és més revelador de saber que, com indica Na Helen Benigni, «Venus és la

força que és capaç de mesurar la precisió del cicle lunar-solar apareixent cada vuit anys en exacta conjunció amb la lluna i el sol»55. I encara: «En termes teològics o espirituals, Venus actua com a ímpetu per unir el masculí i el femení com a força còsmica»56. Per això, «no és estrany que els grecs s'hi refereixin com a Afrodita Urània, una deessa de l'astronomia, nascuda de la força còsmica d'Urà, que mullerà la Mare Terra per crear l'Univers»57, coses, totes elles, comprensibles també al Nadal, on el naixement de la divinitat solar (Infant Diví) fa que l'energia masculina i la femenina, en forma de divinitats, s'uneixin en una cova, símbol de l'Univers o Cosmos58. Per tant, i en resolució, com que sabem que les estatuetes de Venus es posaven als lararis romans de forma molt predominant59, no resultaria estrany que també hi hagués pogut ser acompanyada per un àngel, un déu, un esperit o un cupit pixaner, el qual, tot i la seva forma infantil, era un déu dins la mitologia clàssica: el fill de Mart60, de Júpiter61 o, encara, segons la font, del Cel i la Terra62. Llavors, seria ben normal que el trobem prop de Venus, si aquesta era alhora la Mare Terra, i que fos als lararis, perquè als lararis també s'hi acostumaven a posar estatuetes d'Amor, Eros o Cupit63. I, si bé no he sabut trobar cap «Cupit pixaire» entre els diferents inventaris d'imatgeria trobada als lararis romans, sí que, per contra, com ho acabem de veure, els podem resseguir en l'art del Renaixement.

Ara bé: tal com reconeix Na Monika Anne Schmitter, «mentre els puttis pixaires són bàsics en l'art del Renaixement italià, l'Hèrcules mingens és menys comú»64. És menys comú, però també s'hi dóna. Sembla que al segle XVI, aquest Hèrcules pixaner devia continuar viu, o present, malgrat que fos dins d'un cercle reduït d'artistes, escriptors o diletants del món clàssic, perquè el tornem a trobar dins del «Retrat de l'Andrea Odoni», obra del pintor renaixentista Lorenzo Lotto, datat al 152765, i preservat a la Royal Collection de la casa reial anglesa.

Retrat d'Andrea Odoni, 1524 (es. wikipedia.org)

Si ens hi fixem bé, entre diverses estàtues del món greco-romà que reposen a la botiga d'aquest mercader i col·leccionista venecià, al marge dret del quadre, hi podem veure una figura d'Hercules mingens.

L'«Hèrcules mingens» del quadre d'En Lorenzo Lotto. Detall (wga.hu)

Per acabar, i com que, a la primera meitat del segle XVII, En Rubens dibuixaria diversos esbossos d'un Hèrcules pixant, sobre paper66, copiat –com ens n'assabenta Na Marjon van der Meulen– d'alguna figureta antiga d'Hèrcules que hauria vist o veia en el moment de fer el dibuix67, tenim o podríem tenir el referent d'aquest personatge mitològic encara més a prop de la figura del nostre pessebre.

Figura 1 Figura 2

Figura 3 Figura 4

«Hercules Mingens». Dibuixos sobre paper d'En Pere Pau Rubens. Segle XVII. Galeria Nacional de Dinamarca, Copenhaguen (rkd.nl)

Finalment, i com a colofó, quan vers al 166068, En Cornelis Visscher va fer una còpia, en gravat, del retrat d'En Lotto, hi va tornar a plasmar de nou ?com era esperable? la figura d'Hèrcules pixant.

Retrat d’Andrea Odoni, dibuix d’En Cornelis Visscher, mitjan segle XVII. Museu Metropolià d’Art, Nova York (es.wikipedia.org)

Amb la qual cosa, veiem que, fins ben bé a les acaballes del segle XVII, la figura d’aquest déu romà en actitud urinària va ser força present a la ment dels europeus. A la ment i a les seves materialitzacions artístiques. Però, bo i les evidències, que jo en diria incontestables, prefereixo restar a l'espera de nou material interpretatiu i corroboratiu. Mentrestant, aquí ho deixo degudament assenyalat.

Llavors, quan al 1979, En Joan Rossell es queixava perquè, a Catalunya, «sorprenentment cada any augmenten les figures dels "pixaners", i a les fires de Nadal se'n troben de diferents tipus»69, la seva queixa podria denotar que el pixaner és un element intrús. De fet, ho denota obertament. Tanmateix, ara ja sabem que no és així. Sinó que, per raons que ara no puc establir, però molt probablement relacionades amb alguna mena de tabú, com el que ja he descrit del Caganer70, es va deixar de posar el Pixaner als nostres pessebres. I que, per uns motius igualment desconeguts per mi, s’hi va posar de nou. L’Eva Remolina pondera que el pixaner «és una figura sorgida per fer una mica de competència a aquesta figura tan entranyable del pessebre»71, que és el Caganer. Jo crec que no és ben bé així. Perquè abans que es comercialitzés a Barcelona, a la Fira de Santa Llúcia, i tornés a inundar els nostres pessebres, hi ha testimonis que asseguren que ja es posaven als de Ribes de Freser i, posteriorment, «a tots els pobles del Pirineu»72. Així m’ho corrobora l’amic, llatinista i escriptor ribatà Miquel Sitjar: «He recordat haver vist figuretes de pastors amb un filferro entre les cames a alguns pessebres de Ribes [de Freser], als anys 70. El filferro era el líquid orinal»73. A més a més, Na Fina Vilar, de Fraga i «fragatina de socarrel» ?segons em reporta l’amic Quim Gibert?, recorda, durant la seva infantesa, «a la dècada dels 50, haver vist el pixaner en pessebres fragatins»74. Dades que es podrien interpretar com si, d’alguna o altra manera, el pixaner tingués un passat més profund del que coneixem. I que la seva expansió no fos tant el fruit d’una competència entre figures, o d’una moda barcelonina moderna, sinó d’un arrelament a una tradició perduda.

Sigui com fos, el que avui és inqüestionable és que «el pixaner», si bé sense cap dispositiu aquàtic, torna a ser una figura popular del pessebre i es pot comprar gairebé a totes les parades de les fires nadalenques. Na Janine Couget creu que el caganer i el pixaner són «dos personatges insòlits que no es troben en cap més lloc que als pessebres catalans»75. L'afirmació, com avui sabem, no és del tot certa i, llevat que faci referència a l’actualitat més immediata, s'hauria de matisar oportunament. Però sí que és interessant de remarcar com, l'un i l'altre, plegats, donen al pessebre català una perspectiva insòlita. I, certament, per això mateix, Na Couget rubrica que «oblidar-se de posar-los [al pessebre] podia, fins i tot, portar malastrugança!»76.

El pixaner del pessebre (calamplerupit.cat [esquerre] i pessebres.com [dreta])

El pixaner al pessebre de ca la família Alzina-Bufias, a Solivella. Nadal 2022 (foto: Jordi Bilbeny)

Ara es fa del tot palès que la connexió entre els orins, els fems i les divinitats es perden en l'origen dels temps. En Havelock Ellis ens recorda que «en certs estadis de la cultura primerenca, on totes les emanacions del cos eren susceptibles de posseir propietats màgiques i esdevenir aptes per a usos sagrats, les excrecions, i especialment l’orina, es troben formant part del ritual religiós i de la funció cerimonial»77. A la religió hindú, «l’orina del bou és un purificador general i sagrat»78. Però també l’orina de Krishna, que és el soma-orina que permet «unir-te als Immortals»79. I, així mateix, entre els boiximans es considera que el beuratge que prenen per assolir el reialme de les experiències visionaries és «l’orina de Déu»80. Per això Hèrcules apareix pixant. Però també apareix alhora, com és obvi, ensenyant el penis. I «ensenyar el penis humà ha llargament denotat idees de poder, fertilitat i, fins i tot, immortalitat»81. És molt possible que la simbologia li pervingués d’alguna mena d’analogia amb el penis d’Osiris, car,

com indica l'Anna María Vázquez Hoys, «el membre viril del qual era símbol de les forces vitals que sobrevivien a la mort»82. I jo estic convençut que aquesta seria la mateixa raó per la qual també durant el Renaixement «el penis del Nen Jesús va tenir una atenció creixent a les arts visuals»83. Si Jesús era el portador de la Vida Eterna, i un símbol del penis era alhora l'eternitat, hauria estat normalíssim que, entre alguns nuclis de cristians, aquesta immortalitat s'hagués pogut representar amb el penis d'un nen. I seria ensems la mateixa idea que porta Na Catherine Emerson a afirmar que «la forma adoptada pel Manneken-Pis fou presa per convencions figuratives normalment aplicades al Nen Jesús»84. I ja trindríem el desllorigador de tot plegat.

Vistes i ponderades les coses des d'aquest caient, i per ja anar tancant aquest petit estudi, ara faria molt de sentit que Na Pixarelles, un personatge femení espantacriatures del nostre món llegendari, d'evidents connotacions urinàries, sigui, com suggereix En Joan Soler i Amigó, «tal vegada un malnom de la Mort mateixa»85. De la mort i, per descomptat, de la mateixa resurrecció, malgrat sigui una resurrecció iniciàtica, que jo crec que és el que també representa el nostre pessebre: un camí iniciàtic amb la revelació transcendent a la cova, un cop ja traspassat el pont i el riu que separen el reialme de la matèria del de l'eternitat86.

Per tant, i arribats aquí, és ben comprensible que l'orina i el Pixaner, en el context de la religiositat arcaica, més que a una figura irreverent o graciosa, ens remeti directament a un espai sagrat i a la divinitat. Antigament, aquest espai eren els lararis romans, farcits de divinitats, entre les quals hi havia un déu pixant o en actitud de pixar. Avui són els nostres pessebres, on també hi ha un pixaner.

Jordi Bilbeny

Abadia de Solivella, novembre-desembre del 2022

REFERÈNCIES I BIBLIOGRAFIA

1 JOHN G. BOURKE, Scatologic Rites of All Nations. A Dissertation upon the Employment of Excrementitious Remedial Agents in Religion, Therapeutics, Divination, Witchcraft, Love-Philters, etc., in all Parts of the Globe; W. H. Lowdermilk & Co., Washington, D.C., 1891.

2 SIGMUND FREUD, «Prólogo a la traducción al alemán de J. B. Bourke, Scatologic Rites of All Nations (1913)», Obras Completas; Amorrortu Editores, S.A.; tercera reimpressió, Buenos Aires, 1991, vol. XII, p. 360.

3 JOHN GREGORY BOURKE, Escatología y civilización; traducció de Jordi Marfà, Punto Omega-209, Ediciones Guadarrama, S.A.; Madrid, 1976, p. 108.

4 Ídem, p. 38.

5 Ídem.

6 ANTONI PUIGVERD, La finestra discreta. Quadern de la roda del temps; La Vanguardia Ediciones, S.L.; Barcelona, 2014, p. 390.

7 JOSÉ C. BERMEJO BARRERA, Mitología y mitos de la Hispania Prerromana; Akal bolsillo-61, Akal Editor, Madrid, 1982, p. 24.

8 J. G. BOURKE, Escatología y civilización; ob. cit., p. 238.

9 RAMÓN TEJA, «Monjes, magia y demonios en la "Vida de Hipazio", de Calínico», Profecía, magia y adivinación en las religiones antiguas; edició coordinada per Ramón Teja, Fundación Santa María La Real - Centro de Estudios del Románico; Aguilar de Campo, 2001, p. 110.

10 ENNIO SANZI i CARLA SFAMENI, Magia e Culti Orientali. Per la storia religiosa della Tarda Antichità; Collana di Studi Storico-Religiosi, 11; Edizioni Lionello Giordano, Cosenza, 2009, p. 121.

11 J. M. ROBERTSON, Pagan Christs; Barnes & Noble Books, Nova York, 1993, p. 14.

12 J. C. BERMEJO BARRERA, ob. cit., p. 24.

13 J. G. BOURKE, Escatología y civilización; ob. cit., p. 299.

14 Ídem, p. 138.

15 JEAN-CLAUDE LEBENSZTEJN, Pissing Figures. 1280-2014; traducció de Jeff Nagy, David Zwirner Books, Nova York, 2017, p. 7.

16 JORDI ARRUGA i JOSEP MAÑÀ, El caganer. La figura més popular del pesebre català; Auca-1, Editorial Alta Fulla, Barcelona, 1992, p. 62.

17 CATHERINE EMERSON, Regarden Manneken Pis. Culture, Celebration and Conflict in Brussels; Modern Humanities Research Association and Routledge, Abingdon (Oxon) i Nova York, 2015, p. 78.

18 Vg. J.-C. LEBENSZTEJN, ob. cit., p. 7.

19 C. EMERSON, ob. cit., p. 32.

20 Vg. ANTONIO DEL REY BRIONES, El cuento tradicional; Ediciones Akal, S.A.; Tres Cantos (Madrid), 2007, p. 45-46 i VLADIMIR PROPP, Las raíces históricas del cuento; traducció de José Martín Arincibia, Editorial Fundamentos, 7a edició, Madrid, 2008, p. 143-144.

21 J.-C. LEBENSZTEJN, ob. cit., p. 7

22 JOAN AMADES, El Pessebre; Biblioteca Biogràfica Catalana-20, Editorial Aedos, Barcelona, 1959, p. 305.

23 MILA BARRUTI i LAURA VINYOLES, Les figures del pessebre popular; Obol, Taller Offset; Barcelona, 1980, p. 10.

24 Ídem, p. 78.

25 Cf. AYLA SILEGHEM, «The Legendary Stories of Manneken Pis», web culture trip, 28 de maig del 2019; https://theculturetrip.com/europe/belgium/articles/the-legendary-stories-of-manneken-pis/

26 Cf. JOSHO BROWERS, «Hercules the Drunk», Ancient History Magazine, web del Karwansarai Publishers, 14 de maig del 2015; https://www.karwansaraypublishers.com/ahblog/hercules-the-drunk/

27 Cf. «Hercules drunk - Bardo National Museum»; https://es.m.wikipedia.org/wiki/Archivo%3AHercules_drunk_-_Bardo_National_Museum_%28photo_by_Giorces%29.jpg

28 SUSAN B. DOWNEY, The Excavations at Dura-Europos; New Haven · Dura-Europos Publications, Locust Valley (Nova York), 1969, Vol. 3, Part 1, «The Heracles Sculpture», p. 58.

29 Vg. «Statue of the drunken Hercules», web d'imatges de The British Museum; https://www.bmimages.com/preview.asp?image=01142082001

30 Cf. BERNARDO ESCOBAR PÉREZ i MERCEDES ORIA SEGURA, «Dioses romanos en bronze de la Bética Occidental», Arqueología en el entorno del Bajo Guadiana. Actas del Encuentro Internacional de Arqueología del Suroeste; edició de Juan Manuel Campos Carrasco, Juan Aurelio Pérez Macías i Francisco Gómez Toscano, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Huelva, Huelva, 1994, p. 447.

31 MARÍA PÉREZ RUIZ, Al amparo de los Lares. El culto doméstico en las provincias romanas Bética y Tarraconense; Anejos de Archivo Español de Arqueología, LXVIII; Consejo Superior de Investigaciones Científicas - Universidad Autónoma de Madrid, Madrid, 2014, p. 103.

32 Vg. «Hercule mingens (statuette en bronze)», fitxa 657; http://www.vaison-musees.com/fiche.php?id=657

33 Vg. «Hercules mngens [sic]», https://www.akg-images.com/archive/Hercules-mngens-2UMEBMS7R7R7.html

34 Vg. «Statuette “Hercule mingens” (bronze.570)», http://medaillesetantiques.bnf.fr/ws/catalogue/app/collection/record/ark:/12148/c33gb14jj3

35 Vg. «Statuette of Heracles mingens», http://ancientrome.ru/art/artworken/img.htm?id=1104

36 Vg. «Statuette», web del Rijksmuseum van Oudheden, https://www.rmo.nl/collectie/topstukken/statuette/

37 Vg. «Roman Marble Drunken Hercules Urinating», Artemis Gallery, Lot 76B; https://www.bidsquare.com/online-auctions/artemis-gallery/roman-marble-drunken-hercules-urinating-1500300

38 «Hercule bibax», Pierre Bergé & Associés, Lot 517; https://www.pba-auctions.com/lot/4963/1205340-hercule-bibax-statuette-repressearch=&

39 Vg. ANTONELLA CORALINI, «Materialising Divine Presences. Hercules domesticus Revisited», Tangible Religion. Materiality of Domestic Cult Practices from Antiquity to Early Modern Era; edició de Ria Berg, Antonella Coralini, Anu Kaisa Koponen & Reima Välimäki; Acta Instituti Romani Finlandiae, vol. 49, Institutum Romanum Finlandiae, Roma, 2021, p. 155.

40 Ídem, figura 5, p. 156.

41 Ídem.

42 ALLISON R. KENNEDY, Domestic Statuary at Pompeii: The Sculptural Repertoires of Venus, Hercules, and Dionysus; A Thesis Submitted to the School of Graduate Studies in Partial Fulfilment of the Requirements for the Degree Master of Arts, McMaster University, Hamilton (Ontario), 2004, p. 45-46.

43 Ídem, p. 46.

44 Ídem.

45 Vg. «Rare Bronze Italian 16th Century Figure of the Drunken Hercules», web de la botiga d'art Worth Point; https://www.worthpoint.com/worthopedia/bronze-italian-16th-century-figure-1914766141

46 Ídem.

47 Vg. «Renaissance Silver “Drunken Hercules” Statuette XVth-XVIth Century AD», web de la botiga d’art Lot-Art, lot 0527 (1r de setembre del 2020); https://www.lot-art.com/auction-lots/Renaissance-Silver-Drunken-Hercules-Statuette/527-renaissance_silver-01.9.20-timeline

48 Vg. «Petschaft. Hercules mingens», Online Collection del Staatliche Kunstsammlungen, de Dresde; núm. d’inventari ZV 3561; https://skd-online-collection.skd.museum/Details/Index/571268

49 A. VICTOR COONIN, «The Spirit of Water. Reconsidering the Putto Mictans Sculpture in Renaissance Florence»; A Scarlet Renaissance. Assays in Honor of Sarah Blake McHam; edició d’Arnold Victor Coonin, Italica Press, Inc.; Nova York, 2013, p. 83.

50 Vg. «Carlo Saraceni. Venus y Marte. Hacia 1600», Museo Nacional de Arte Thyssen-Bornemisza; https://www.museothyssen.org/coleccion/artistas/saraceni-carlo/venus-marte

51 Vg. «The Drunk Bacchus. Ca. 1520», Gravat d’En Hans Baldung. Metropolitan Museum of Art de Nova York, https://www.metmuseum.org/art/collection/search/416668

52 Vg. LIVIO PESTILLI, «Michelangelo’s Children’s Bachanal: an allegory of the intemperate soul?»; Renaissance Studies, 29, 3 (2014), figura 20, p. 17.

53 Vg. «“Venus and Cupid”, 1520’s. Lorenzo Lotto», Metropolitan Museum of Art, Nova York; https://www.metmuseum.org/art/collection/search/436918

54 HELEN BENIGNI, «The Emergence of the Goddess: A Study of Venus in the Paleolithic and Neolithic Era», The Mythology of Venus. Ancient Calendars and Archaeoastronomy; edició de Helen Benigni, University Press of America,

Inc.; Lanham (Maryland), 2013, p. 17.

55 Ídem.

56 Ídem.

57 Ídem.

58 Vg. NILÜFER AKÇAY, Porphyry's On the Cave of the Nymphs in its Intellectual Context; Koninklijke Brill NV, Leiden i Boston, 2019, p. 47.

59 Cf. M. PÉREZ RUIZ, ob. cit., p. 56-57.

60 Vg. JANE KINGSLEY-SMITH, Cupid in Early Modern Literature and Culture; Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 165.

61 Cf. SAMUEL BOYSE, A New Pantheon: Or, Fabulous History of the Heathen Gods, Heroes, Goddesses, Etc.; J. Exshaw, Dublín, M.DCC.LVIII, p. 107.

62 Ídem, p. 107, nota 1.

63 Vg. Vg. ANNEMARIE KAUFMANN-HEINIMANN, Götter und Lararien aus Augusta Raurica. Herstellung, Fundzusammenhänge und sakrale Funcktion figürlicher Bronzen in einer römischen Stadt; Forschungen in Augst-26, Römermuseum Augst, Augst, 1998, p. 24 (imatges 5 i 6), p. 57 (imatge 5), p. 80 (imatges 38 i 39), p. 88 (imatge 68), p. 110 (imatge S19), p. 130 (imatge S21).

64 MONIKA ANNE SCHMITTER, The Display of Distinction: Art Collecting and Social Status in Early Sixteenth-Century Venice; The University of Michigan, Michigan, 1997, p. 262.

65 Cf. PETER HUMFREY, Lorenzo Lotto; Yale University Press, New Haven i Londres, 1997, p. 106

66 Vg. «Hercules Mingens», SMK – National Gallery of Denmark, inv./cat. nr III, 28; web RKD, https://rkd.nl/en/explore/images/272753 (figura 1);

inv./cat. nr III, 37, https://rkd.nl/nl/explore/images/272749 (figura 2);

inv./cat. nr III, 35, https://rkd.nl/nl/explore/images/272680 (figura 3) i inv./cat nr III, 36, https://rkd.nl/nl/explore/images/272751 (figura 4).

67 MARJON VAN DER MEULEN, Rubens. Copies After the Antique; Harvey Miller Publishers, Londres, 1995, Volume II – Catalogue, p. 60.

68 Cf. M. A. SCHMITTER, ob. cit., p. xiii.

69 JOAN ROSSELL i CAROL, «A l'ombra del caganer»; Caganòfil, núm. 10, juny 1997, p. 3.

70 Vg. JORDI BILBENY, «El tabú del "Caganer"»; web de l'Institut Nova Història, 27 d'octubre del 2021; https://www.inh.cat/articles/El-tabu-del-Caganer-

71 EVA REMOLINA, «La figura del caganer i el seu significat al pessebre», Punt iNformatiu, Pollença, 10 de desembre del 2021; https://puntinformatiu.cat/la-figura-del-caganer-i-el-seu-significat-al-pessebre/

72 Vg. «El pessebre», El Blog de la Natàlia, 22 de desembre del 2008, comentari d'En Josep Ma.; http://nataliagirona.blogspot.com/2008/12/el-pessebre.html

73 MIQUEL SITJAR, missatge de WhatsApp, 12 de desembre del 2022.

74 QUIM GIBERT, missatge de WhatsApp, 7 de desembre del 2022.

75 JANINE COUGET, Pessebres de tot el món; traducció de Josep Tarragona i Castells, Pagès editors, S.L.; Lleida,

2004, p. 76.

76 Ídem.

77 HAVELOCK ELLIS, Studies in the Psychology of Sex; F. A. Davis Company, Publishers; Filadèlfia, 1920, vol. V: «Erotic Symbolism. The Mechanism of Detumescence. The Psychic State in Pregnancy», p. 50.

78 FREDERICK POGSON, Manual of Agriculture for India; Thacker, Spink and Co[mpany]; Calcuta, 1883, p. 58.

79 Cf. ANDREI A. ZNAMENSKI, The Beauty of the Primitive. Shamanism and the Western Imagination; Oxford University Press, Oxford, 2007, p. 134.

80 BRADFORD KEENEY, The Bushman Way of Tracking God. The Original Spirituality of the Kalahari People; Atria Books (Nova York, Londres, Toronto i Sidney) i Beyond Words (Hillsboro, Oregon), 2010, p. 194.

81 A. V. COONIN, ob. cit., p. 82.

82 ANNA MARÍA VÁZQUEZ HOYS, Arcana Mágica. Diccionario de símbolos y términos mágicos; Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid, 2003, p. 225.

83 A. V. COONIN, ob. cit., p. 82.

84 CATHERINE EMERSON, «The Infant of Brussels: The Manneken-Pis as Christ Child», Irish Journal of French Studies, 3 (2003), p. 95.

85 JOAN SOLER i AMIGÓ, Enciclopèdia de la Fantasia Popular Catalana; Editorial Barcanova, S.A.; Barcelona, 1998, p. 576.

86 Vg. JORDI BILBENY, «Arrels precristianes del pessebre de Nadal», web d'En Jordi Bilbeny, 18 d'abril del 2017; http://www.jordibilbeny.cat/2017/04/18/arrels-precristianes-del-pessebre-de-nadal/ i «El pessebre de Nadal: història i mite», conferència pronunciada el 12 de desembre del 2019 al restaurant l'Era, d'Arenys de Munt; https://www.inh.cat/articles/El-pessebre-de-Nadal-historia-i-mite